

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

АЛБУ Андрій Аркадійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, Навчально-науковий Юридичний інститут

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3932-5796>

УДК 341.1/.8:347.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.24>

У статті здійснено аналіз традиційних та новітніх концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також особливі підходи, методи та способи тлумачення, які вони включають. Дослідження припускає, що при тлумаченні міжнародних договорів на національному рівні слід враховувати як методи і правила тлумачення, розроблені в рамках національної теорії права, так і принципи тлумачення, визнані в міжнародному праві. Без правильного тлумачення міжнародного договору неможливе правильне його здійснення.

Загальні принципи, концепції тлумачення, розроблені міжнародними органами та установами, а також спеціальні правила і доктринальні підходи, повинні бути додатково вивчені при тлумаченні договорів укладених в будь-якій сфері відносин на національному рівні. Тлумачення міжнародних договорів у будь-якому випадку повинно забезпечувати збалансоване застосування традиційних підходів і принципів тлумачення права, забезпечувати баланс між обмеженням і розширенням іншого права, між динамікою тлумачення і відповідністю цілям міжнародно-правових документів. Способи тлумачення є тісно пов'язаними з теоріями такого процесу, вони усі мають комплексний характер та повинні застосовуватись у сукупності задля досягнення мети тлумачення.

Завдання тлумачення міжнародного договору полягає у з'ясуванні того, про що домовились сторони в момент укладення договору та у з'ясуванні узгодженої волі сторін, втіленої в постановах договору. При тлумаченні між-

народних договорів слід враховувати позицію міжнародних судових, квазісудових або регулюючих органів, юрисдикція яких поширюється на тлумачення і застосування відповідної міжнародної конвенції.

На основі проведеного дослідження зроблено висновки щодо вирішення проблем тлумачення міжнародних договорів в національній правовій системі. Тлумачення міжнародних договорів мусить бути добросовісним, чесним та мати здоровий глузд, а також здійснюватися насамперед відповідно до основних принципів міжнародного права.

Ключові слова: традиційні концепції, новітні концепції, спосіб тлумачення, мова договору, предмет тлумачення, автентичне тлумачення.

Постановка проблеми

Міжнародні договори є одним із найважливіших джерел права, які встановлюють основи світового правопорядку та складають його нормативну систему, яка покликана регулювати відносини між народами, забезпечувати мир і стабільність у світі. Беззаперечно, тлумачення міжнародних договорів є надзвичайно важливим аспектом їх реалізації в рамках міжнародного права. Важко сказати у системі якого права – міжнародного чи національного вага тлумачень міжнародних договорів більша. Однак, зважаючи на існування взаємозв'язку між ними, роль тлумачення міжнародних договорів у рамках національної правової системи національними

судами видається не меншою, аніж роль їх тлумачень міжнародними судовими органами. Причин тут декілька, однак, головна-це питання міжнародної відповідальності. Відповідно до норм міжнародного права (стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів), держава не може посилається на положення норм національного законодавства як на причину невиконання нею своїх зобов'язань за міжнародними договорами. Для того, щоб уникнути такої ситуації, держави намагаються привести свою нормативно-правову систему у відповідність із нормами міжнародних договорів, які відповідна держава уклала. Додатковим аргументом для цього в Україні є той факт, що Конституція України не визначає чітко місце міжнародних договорів у національній правовій системі, а лише визнає їх у статті 9 частиною національного законодавства.

У своїй діяльності Конституційний Суд України посилається на тлумачення міжнародних договорів, але значно частіше у своїх рішеннях не вдається до їх детального аналізу, а лише зазначає окремі їх норми для обґрунтування своєї позиції. Тобто у більшості випадків суд не вдається до детального тлумачення норм міжнародних договорів як таких, а просто використовує їх як додаткові аргументи для обґрунтування власної позиції.

Одним із рішень Конституційного Суду України щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є рішення про заборону смертної кари. Вирішуючи справу, суд послався на практику Європейського суду з прав людини, який неодноразово тлумачив статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка говорить: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводження чи покарання принижують його гідність, поводженню чи покаранню». На думку Міжнародного суду у Страсбурзі, це положення було додатковим аргументом до Протоколу I до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який фактично скасував смертну кару як вид по-

карання. Тому застосування у своїй діяльності тлумачень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є одним із способів реалізації повноважень Конституційного Суду України щодо тлумачення законодавчих актів України [1, с. 28].

Що стосується тлумачення міжнародних договорів судами загальної юрисдикції України, то така практика у своїй діяльності є у Верховного Суду України. Міжнародним договором, який він використовує найчастіше, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а саме: тлумачення Європейського суду з прав людини. Верховний Суд України часто використовує ці рішення та посилається на них як на правове джерело.

Українські суди також тлумачать міжнародні договори у кримінальних справах. Зокрема, йдеться про Європейську конвенцію Про видачу правопорушників 1957 року та Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року щодо порядку видачі іншими державами засуджених злочинців для відбування покарання в Україні та про видачу Україною засуджених для відбування покарання в інші держави. Таких випадків багато. У них суд роз'яснює різні питання, пов'язані з екстрадицією засуджених громадян, також посилаючись на дві згадані вище конвенції, які він не тлумачить, а лише застосовує, фактично використовуючи граматичне тлумачення, а не вдаючись до детального аналізу змісту положення цих міжнародних документів.

Крім того, суди України розглядали тисячі справ, у яких доводилося застосовувати норми міжнародних договорів України, але не в кожному випадку вдавалися до їх тлумачення. У більшості випадків міжнародні договори використовуються лише для обґрунтування позиції суду, і коли суд покладається на їх тлумачення, зазвичай це тлумачення інших органів (зокрема, Європейського суду з прав людини) [2, с. 178]. У таких умовах перспектива дослідження тлумачення міжнародних договорів актуальна не лише для міжнародного права, а і для національного права кожної

держави, а дослідження традиційних та новітніх концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також способів їх реалізації набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі правові аспекти тлумачення міжнародних договорів у науковій доктрині міжнародного права викладені у працях М.В. Буроменського, М.І. Козюбри, П.М. Рабіновича, І.І. Лукашука, О.О. Мережко, Г.О. Саміло, Ю.Л. Власов, В.Е. Теліпка, А.С. Овчаренка, Є.О. Зверева.

Мета статті

Дослідити традиційні та новітні концепції тлумачення міжнародних договорів, визначити основні підходи та способи тлумачення та шляхи подолання проблем їх реалізації.

Виклад основного матеріалу

Тлумачення міжнародних договорів – це процес визначення змісту та обсягу прав та обов'язків, які виникають для сторін договору. Учені-юристи часто досліджують питання тлумачення міжнародних договорів як самостійно, так і в рамках дослідження інших тем відповідно до своїх наукових інтересів. Елементами такої оцінки є їх доктринальне тлумачення. Низка науковців в різних країнах працює над тлумаченням міжнародних договорів, зокрема можна виділити декілька науковців та їхні погляди щодо проблематики, зокрема:

Джоанна Джаффе (Joanna Jaffé) – викладачка міжнародного права в Університеті Кембриджа, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно ґрунтуватися на меті договору та інтенціях сторін. Вона також підкреслює важливість звернення до контексту, у якому було укладено договір. Деніел Боданський – професор міжнародного права в Аризонському університеті, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно робитися з урахуванням контексту договору, зокрема, його історії, цілей та політичного контексту. Він також наголошує на важливості

звернення до звичаєвого міжнародного права. Францін ЖафFRE – професор міжнародного права в університеті Отава, вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно базуватися на тексті договору та інтенціях сторін. Він підкреслює, що при тлумаченні договору важливо звертатися до принципів міжнародного права, а також до контексту, у якому був укладений договір [3, с.21].

Це лише декілька прикладів науковців, які займаються тлумаченням міжнародних договорів. Кожен з них має свої власні погляди та методи тлумачення, але вони всі зосереджені на тому, щоб знайти найбільш точне тлумачення міжнародних договорів. Українські науковці також активно досліджують тему тлумачення міжнародних договорів. Ось кілька прикладів їхніх поглядів, зокрема:

Марія Куц – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин в Національному університеті «Острозька академія», вважає, що тлумачення міжнародних договорів повинно ґрунтуватися на тексті договору та інтенціях сторін. Вона також підкреслює важливість звернення до звичаєвого міжнародного права та міжнародної практики. Олександр Задорожний – доктор наук з державного управління та міжнародного права, вважає, що при тлумаченні міжнародних договорів важливо звертатися до історії договору, його цілей та контексту. Він також наголошує на важливості звернення до принципів міжнародного права, зокрема, принципу добросусідства та принципу дотримання договорів. Ігор Калиніченко – доктор наук з міжнародного права та міжнародних відносин, вважає, що при тлумаченні міжнародних договорів важливо звертатися до тексту договору та інтенцій сторін, а також до звичаєвого міжнародного права та міжнародної практики. Він також підкреслює важливість звернення до принципу ефективності договору та принципу добросусідства [3, с.22].

Загалом, існує декілька концепцій тлумачення міжнародних договорів, серед яких найбільш відомі такі, як:

- *Концепція загального договірної звичаю.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням загального договірної звичаю. Загальний договірний звичай – це практика держав, яка визнається ними як юридично зобов'язальна, але не закріплена в якомусь письмовому документі. Ця концепція передбачає, що міжнародний договір повинен тлумачитися з урахуванням того, який загальний звичай склався серед держав у відносинах, врегульованих договором.

- *Концепція об'єктивного тлумачення.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити на підставі його тексту, враховуючи звичаї і правила міжнародного права. Текст договору тут розглядається як головне джерело права, яке має бути використано для вирішення будь-яких суперечностей між сторонами договору. Важливо також враховувати звичаї та правила міжнародного права, які мають застосовуватися відповідно до змісту та мети договору.

- *Концепція суб'єктивного тлумачення.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням інтенції сторін, які його уклали, а також з урахуванням контексту і історії укладання договору.

- *Концепція еволюції права.* Згідно з цією концепцією, міжнародний договір слід тлумачити з урахуванням розвитку міжнародного права в часі, зокрема з урахуванням нових звичаїв та створених після укладання договору правових інструментів.

Ці концепції тлумачення міжнародних договорів включають особливі підходи, методи та способи тлумачення. Зокрема, О.О. Мережко, Г.О. Саміло, Ю.Л. Власов і ряд інших науковців наводять такий перелік способів тлумачення міжнародних договорів, як:

1. *Спеціально-юридичний*, який полягає у з'ясуванні юридичних характеристик договірної норми (її чинності, правомірності тощо), відповідно тлумачення відбувається за допомогою правових знань та спеціальної юридичної техніки [4, с. 256]. Ю.Л. Власов зазначає, що «сутність спе-

ціально-юридичного способу тлумачення полягає в дослідженні технічно-юридичних засобів та прийомів викладення волі законодавця, заснованих на спеціальних знаннях юридичної науки і насамперед юридичної техніки» [5, с. 86].

2. *Логічний спосіб*, що передбачає використання логічних прийомів і правил мислення, спрямованих на встановлення дійсного змісту договірних норм. У рамках цього способу використовують ряд відповідно логічних методів, таких як дедукція (конкретні положення договору виводяться із загальних), індукція (протилежний процес дедукції, із конкретних норм, виводяться більш загальні), правило *expressio unius exclusion alterius* (включення одного з двох означає виключення іншого), судження *a pari* (за аналогією), що стосується випадків, коли відсутнє спеціальне правило щодо певних відносин і застосуванню підлягає інше правило, що стосується подібних відносин та інші [4, с. 256-258].

3. *Грамотичний спосіб тлумачення*, який означає, що при тлумаченні потрібно використовувати граматичні та мовні прийоми та правила, які допоможуть з'ясувати волю законодавця, закладену у відповідну норму [5, с. 64]. О.О. Мережко визначає граматичне (мовне) тлумачення, як з'ясування значення окремих слів у їх синтаксичному зв'язку, що спрямоване на виявлення дійсної волі сторін договору. Він зазначає, що таке з'ясування здійснюється шляхом дослідження слів, термінів та текстів «з точки зору етимології, лексики, синтаксису і стилістики мови» [4, с. 259-260]. Ю.Л. Власов виділяє декілька правил, які застосовуються в межах цього способу тлумачення, зокрема, про те, що слова та вирази, які містить норма права, повинні вживатись у їх звичайному, літературному значенні [5, с. 64-68]. О.О. Мережко у свою чергу, виділяє це правило в окремий спосіб, який називає літеральним тлумаченням. Окрім цього, Ю.Л. Власов підкреслює, що при граматичному тлумаченні, за наявності легальної дефініції слова чи терміна чи визначення його значення законодавцем, його варто використовувати

ти у такому ж сенсі, незважаючи на значення слова у звичайному житті. Також якщо значення таких термінів не визначено, їм слід надавати такого значення, яке вони мають у правовій науці чи інших відповідних сферах знань [5, с. 68-69].

4. *Системний спосіб*, який означає, що міжнародний договір та його положення не є лише певним набором термінів чи слів, що вони утворюють певну структуру, ієрархію та систему норм права. З огляду на це, О.О. Мережко підкреслює, що норми договору існують у системі міжнародного права в цілому і в процесі тлумачення потрібно брати до уваги усі можливі зв'язки, які існують між договірними нормами та іншими нормами міжнародного права [4, с. 261]. Ю.Л. Власов, у свою чергу, визначає зміст цього способу як такий, що «полягає у встановленні та дослідженні за допомогою прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, правових зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими правовими нормами, особливо тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини» [5, с. 73].

5. *Історичний спосіб тлумачення*, який розуміють як з'ясування змісту міжнародного договору «шляхом вивчення історичної обстановки, конкретних обставин його укладення і взаємин сторін під час його укладення з огляду на цілі, яких прагнули досягти сторони, укладаючи договір» [4, с. 262]. Під час застосування цього способу тлумачення суб'єкти використовують аналогічні до досліджуваних, проте вже скасовані норми права, підготовчі матеріали договорів, матеріали конференцій, на яких приймався договір, преамбули до таких актів. У результаті такого дослідження встановлюються історичний екскурс певних положень, їх передумови та причини прийняття, завдання та мета, які в них вкладались тощо [5, с. 80-81]. Тому цей спосіб відрізняється від інших тим, що під час його застосування використовуються джерела, що перебувають за межами системи права (відповідно конкретні історичні умови, політична атмосфера, обставини та чинники, що спричиняли при-

йняття певних норм, встановлюються за документами з архівів, стенограм обговорення проектів відповідних нормативно-правових актів, матеріалів, що надруковані в пресі, коли ці проекти обговорювались) [6, с. 428-429]. Відповідно, це допомагає встановити дійсний зміст норми права, яка тлумачиться.

6. *Телеологічний спосіб тлумачення*, який означає, що за закріплення в тексті договору його цілей та об'єкту перевага надається тлумаченню, що найбільшою мірою сприяє досягненню таких цілей [4, с. 261]. Як зазначає Б.В. Малишев, цей спосіб передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети [7, с. 8]. Варто наголосити на тому, що всі способи тлумачення є пов'язаними між собою. Як зазначає О.О. Мережко, лише застосування їх у комплексі забезпечить досягнення позитивного результату [4, с. 256]. У свою чергу, Б.В. Малишев виокремлює сферу застосування кожного з основних способів тлумачення, зазначаючи, що граматичний (мовний) спосіб стосується текстуальної форми права, логічний та системний – змісту норми, історичний – контексту її виникнення, а телеологічний – мети цієї норми права. Проте, незважаючи на це, автор також доходить до думки, що всі зазначені способи є комплексними та взаємопов'язаними, що пояснюється «невід'ємним характером зв'язку між структурними частинами норми права» [8, с. 8].

Висновки

Тлумачення міжнародного договору – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення. Тлумачення мусить бути добросовісним, чесним, мати здоровий глузд. Без правильного тлумачення міжнародного договору неможливе правильне його здійснення, а відповідно здійснення міжнародного договору безпосередньо пов'язане з його тлумаченням.

Поняття тлумачення міжнародних договорів варто визначати через такі основні концепції, які окреслюють це явище як розумовий та інтелектуальний процес,

спрямований на з'ясування та роз'яснення реального змісту норми міжнародного договору та як результат такого процесу. Основними концепціями тлумачення науковці виділяють концепцію загального договірної звичаю, концепцію об'єктивного тлумачення, концепцію суб'єктивного тлумачення, концепцію еволюції права. Ці концепції тлумачення міжнародних договорів включають особливі підходи, методи та способи тлумачення, зокрема спеціально-юридичний спосіб, логічний спосіб, граматичний спосіб, системний спосіб, історичний спосіб, телеологічний спосіб.

На сьогодні вищезазначені концепції тлумачення міжнародних договорів застосовуються у комплексі, так як, зокрема, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року встановлює у своїх статтях алгоритм поєднання цих концепцій, у випадку, коли текст договору не дає можливості провести тлумачення. Способи тлумачення є тісно пов'язаними з концепціями такого процесу, вони всі мають комплексний характер та повинні застосовуватись у сукупності задля досягнення мети тлумачення.

З огляду на це, варто вжити певних заходів, зокрема вітчизняним суддям варто частіше звертатися до концепцій тлумачення міжнародних договорів, а також способів їх реалізації при застосуванні чинного законодавства. Крім цього, необхідно залучати перекладацький досвід міжнародних та іноземних судів, запозичувати з нього сучасні теорії, принципи, правила та методи перекладу, постійно підвищувати свою кваліфікацію та знання іноземної мови. Запровадження систематичного та активного перекладу українською мовою судових рішень міжнародних та іноземних судових органів може стати важливим кроком на шляху вдосконалення процесу тлумачення міжнародних договорів в Україні.

Література

1. Кретова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2015. № 13. Т.1. С. 25-28.

2. Козюбра М.І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. С. 167-180.

3. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики: монографія. Львів: Сполом, 2018. 250 с.

4. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: монографія. К: Таксон, 2002. 344 с.

5. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 180с.

6. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2009. 584 с.

7. Зверев Є. О. Деякі питання стосовно теорій юридичного тлумачення. Наукові записки. Том 168. Юридичні науки. 2015. С. 48-52.

8. Малишев Б.В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. Наука і практика. Адвокат. №10. 2011 р. С. 7-14.

Andriy Albu

latina.andrii@gmail.com

INTERPRETATION OF INTERNATIONAL TREATIES IN THE SCIENTIFIC DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

The article analyzes traditional and modern concepts of interpretation of international treaties, as well as special approaches, methods and methods of interpretation that they include. The study suggests that when interpreting international treaties at the national level, one should take into account both the methods and rules of interpretation developed within the framework of national legal theory, and the principles of interpretation recognized in international law. Without the correct interpretation of an international agreement, its correct implementation is impossible.

General principles, concepts of interpretation developed by international bodies and institutions, as well as special rules and doctrinal approaches, should be additionally studied when interpreting treaties concluded in any sphere of relations at the national level. The interpretation of international treaties in any case should ensure a balanced application of traditional approaches and principles of legal interpretation, ensure a balance between the limitation and expansion of another law, between the dynamics of interpretation and compliance with the goals of international legal documents. The methods of interpretation are closely related to the theories of such a process, they all have a complex nature and must be applied together to achieve the goal of interpretation.

The task of interpreting an international treaty is to clarify what the parties agreed upon at the time of concluding the treaty

and to clarify the agreed will of the parties embodied in the provisions of the treaty. When interpreting international treaties, the position of international judicial, quasi-judicial or regulatory bodies whose jurisdiction extends to the interpretation and application of the relevant international convention should be taken into account.

On the basis of the conducted research, conclusions were made regarding the solution of the problems of interpretation of international treaties in the national legal system. The interpretation of international treaties must be in good faith, fair and have common sense, as well as be carried out primarily in accordance with the basic principles of international law.

Keywords: traditional concepts, modern concepts, method of interpretation, language of the contract, subject of interpretation, authentic interpretation.